

УДК: 159.9:316.62

ПІЛЕЦЬКА Л. С.

*ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника», м. Івано-Франківськ*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ СКЛАДОВІ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглянуто професійну мобільність особистості як інтегративну властивість фахівця, внутрішній потенціал особистості. Визначено соціально-психологічні основи професійної мобільності особистості: якими є наявність суперечностей професійного розвитку, прагнення до внутрішньої свободи і творчої активності, реалізація індивідуально-психологічного потенціалу, досягнення акме професійної кар'єри. Виокремлено найбільш значущі компоненти професійної мобільності: поведінковий компонент (зміна професії), когнітивний компонент (усвідомлення необхідності зміни професії та можливих шляхів реалізації цього рішення), інтегрально – особистісний компонент (уміння оцінювати ситуацію, що склалася, й я і оцінювати свої можливості, рішучість, наполегливість, самовладання, самостійність, ініціативність, уміння взяти на себе відповідальність).

Ключові слова: особистість, професійна мобільність, структурні складові професійної мобільності, поведінковий компонент, когнітивний компонент, особистісно-інтегративний компонент, етапи становлення професійної мобільності, професійна кар'єра, суперечності розвитку, особистісний потенціал.

Постановка проблеми. Інтенсивність і динамічність змін, що охоплюють усі сфери життєдіяльності людини, зумовлюють трансформацію її ментальних моделей у XXI столітті. З одного боку, це уявлення про взаємодію зі світом, про себе та свою діяльність у ньому, з іншого – нові вимоги до особистості, серед яких: уміння легко адаптуватися до мінливих умов, гнучко взаємодіяти з різними системами і суб'єктами, приймати нестандартні рішення, бути готовою до поглиблення своїх знань, тобто бути мобільною. Тому в умовах ринку праці постала об'єктивна потреба формування у людини готовності здійснити можливий вибір нової професії, а динамічні зміни, що відбуваються у системі професійної освіти, зумовлюють посилення вимог до особистісних якостей професіонала.

Незважаючи на зростаючий суспільний інтерес до проблематики професійної мобільності, наукові розробки цієї проблематики є фрагментарними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений теоретико-методологічний аналіз проблеми професійної мобільності особистості дозволив визначити основні напрямки її вивчення: філософський, соціологічний, педагогічний, психологічний. Констатовано, що професійна мобільність здебільшого розглядається як системно-інтегративна характеристика, яка детермінує фаховий розвиток і становлення професійно успішної людини (К. Попер, І. Пригожин, К. Роджерс, І. Фролов та ін.) і є складовою її соціальної мобільності (Д. Треймер, Р. Ходжі, Н. Тум та ін.). Соціологічний контекст окресленої проблеми пов'язаний з аналізом управління процесами мобільності населення (Л. Сорокіна, В. Суровнева та ін.), виокремленням різних видів мобільності (соціальна, соціально-професійна, соціокультурна, трудова, академічна тощо), їх важливістю для сучасного етапу розвитку суспільства (Т. Аракелова, І. Василенко, Н. Коваліско, М. Лукашевич, Е. Могильова та ін.); соціальними переміщеннями (П. Блау, О. Данкен, С. Ліпсет, П. Сорокін та ін.); обґрунтуванням «каналів професійної мобільності» (П. Сорокін), серед яких домінуючим є освіта (Л. Вершиніна, О. Посухова, І. Смирнова та ін.) тощо.

Встановлено, що у сучасних психологічних дослідженнях з означеної проблеми вказується на взаємозв'язок мобільності особистості та її особистісних особливостей. Вагомими є напрацювання дослідників, де соціальна і професійна мобільність розглядаються у контексті компетентнісної парадигми (В. Адольф, І. Гришина, Е. Зеєр, Л. Овчарук, Л. Петровська, О. Реан та ін.). Важливими для нашого дослідження є здобутки у дослідженні професійної кар'єри (Л. Карамушка, О. Молл, В. Почебут, А. Толстая, В. Чикер та ін.). Констатовано, що зазначені поняття є близькими у розумінні деперсоніфікованого процесу переміщень у професійному середовищі. Проте розуміння професійної мобільності не може зводитися до зміни посад, перекваліфікації, формального набуття професійного статусу.

Отже, узагальнюючи погляди на проблему професійної мобільності у сучасних дослідженнях, можна констатувати, що у них розглядаються зовнішні закономірності мобільності, а та-

кож указується на її психологічну зумовленість. Невизначеним залишається соціально-психологічний зміст професійної мобільності особистості.

Мета статті – на підставі проведеного аналізу виокремити соціально-психологічні складові професійної мобільності особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Професійна мобільність – це складноорганізований конструкт у структурі психологічного профілю особистості, який проявляється у соціокультурному середовищі професійної діяльності та взаємодії. Саме тому професійна мобільність є складовою соціальної мобільності, має соціокультурний контекст і реалізується у певному соціально-психологічному просторі.

Разом з тим слід визнати, що комплексного змістовного аналізу психології професійної мобільності у дослідженнях немає. Таким чином, констатується протиріччя між високою соціальною затребуваністю зростання адаптаційного ресурсу особистості в умовах ринкових відносин, з одного боку, й обмеженістю наукового пошуку у дослідженні феноменології професійної мобільності особистості, що є одним з значущих механізмів психологічної адаптації суб'єкта, з іншого.

Проведений теоретичний аналіз основних наукових підходів щодо досліджуваної проблематики дозволив розглядати професійну мобільність як:

- підґрунтя ефективного реагування особистості на «виклик» сучасного суспільства, своєрідний особистісний ресурс, що лежить в основі дієвого перетворення суспільного довкілля і самого себе у ньому;
- системне багаторівневе явище, що вимагає інтегрованого, міждисциплінарного підходу щодо дослідження;
- внутрішній (мотиваційно-інтелектуально-вольовий) потенціал особистості, що лежить в основі гнучкої орієнтації і діяльнісного реагування у динамічних соціальних і професійних умовах відповідно до власних життєвих позицій; забезпечує готовність до змін і реалізацію цієї готовності у своїй життєдіяльності (готовність особистості до сучасного життя з його багатоаспектними чинниками вибору); детермінує професійну активність, суб'єктивність, творче ставлення до професійної діяльності, особистісного розвитку, що сприяє ефективному розв'язанню фахових проблем.

На підставі проведеного теоретико-методологічного аналізу можна виокремити соціально-психологічні основи професійної мобільності особистості (див. рис. 1).

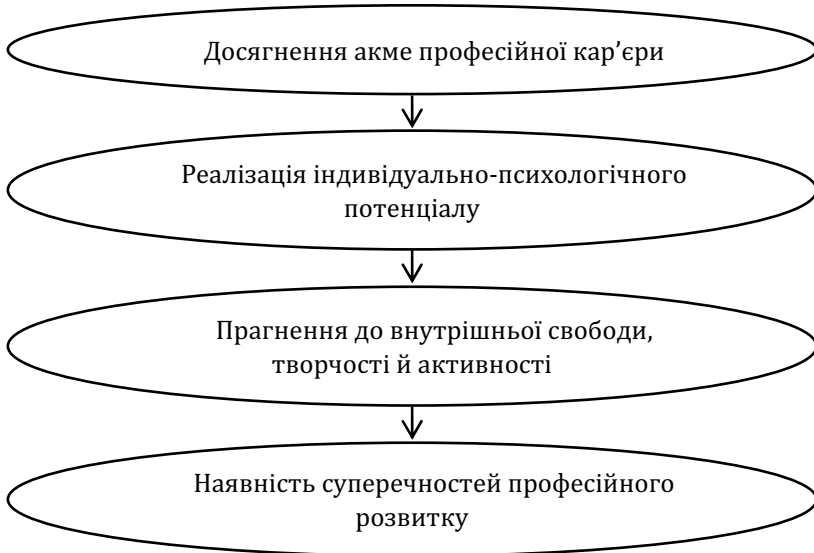

Рис. 1. Соціально-психологічні основи професійної мобільності

Отже, соціально-психологічними основами професійної мобільності особистості вважаємо наявність суперечностей професійного розвитку, прагнення до внутрішньої свободи і творчої активності, реалізації індивідуально-психологічного потенціалу, досягнення акме професійної кар'єри.

У розглянутих підходах до професійної мобільності особистості тією чи іншою мірою аналізуються різні її компоненти. Найбільш значущими серед них є: поведінковий компонент (зміна професії), когнітивний компонент (усвідомлення необхідності зміни професії) та можливих шляхів реалізації цього рішення), інтегрально-особистісний компонент (уміння оцінювати ситуацію, що склалася, й оцінювати свої можливості, рішучість, наполегливість, самовладання, самостійність, ініціативність, уміння взяти на себе відповідальність) [3; 6].

Зупинимося більш докладно на розгляді поведінкового компоненту професійної мобільності особистості, який проявляється у зміні професійної діяльності особистості, перекваліфікації, професійному зростанні.

Саме зміна професії може відбуватися з різних причин (внутрішніх і зовнішніх) й у різні періоди життя. Багато дослідників розглядають професійну діяльність як , складову сенсу життя людини, й у цьому сенсі зміна професії є зміною сенсу життя [1; 2; 4]. Сучасна дійсність диктує нам новий погляд на професійний розвиток особистості, який, на відміну від попередніх років, супроводжується зміною професійної діяльності. На наш погляд, саме ситуація зміни професії є найбільш показовою для прояву такої характеристики особистості, як професійна мобільність [3]. Зміна професійної діяльності практично завжди пов'язана з необхідністю оволодівати новими знаннями, технологіями, підлаштовуватися під нову професію, через зміну поглядів, інтересів, цінностей і т. д., а також з кількісними та якісними змінами структури особистості [3].

У вітчизняній психології вивчення феномену зміни професії здійснюється з точки зору аналізу ситуації відходу від діяльності, зумовленого соціально-економічними чинниками [2; 5 та ін.]. У зарубіжній психологічній літературі зміна професії розглядається як один з чинників, що забезпечує професійну адаптацію на ранніх етапах професіоналізації. Н. Хакімова говорить про те, що протікання професійного життя молодих людей складається з ланцюжка подій, які включають періоди: безробіття, зайнятості, професійного вдосконалення, зміни області спеціалізації чи зміни професійної діяльності [7]. Така ситуація може тривати близько 5–6 років і характеризується пробою своїх сил і здібностей, пошуком можливостей для самореалізації у різних професійних середовищах.

Інший аспект зміни професії пов'язаний з поняттям «плинності» персоналу на підприємствах, цей феномен детально вивчений ще у доперебудовний період [7].

Як вже зазначалося, сучасні умови розвитку суспільства зробили зміну професії широко поширеним явищем, яке можна розглядати, на нашу думку, як прагнення до самореалізації або самоствердження в іншому професійному середовищі. При цьому

зміни відбуваються всієї структури особистості людини під впливом зовнішніх чинників.

У наш час існує досить багато досліджень, присвячених феномену зміни професійної діяльності. Н. Хакімова розглядає зміну професії особистістю у зрілому віці як травмуюче професійне самовизначення [7]. Зміна професії веде не тільки до зміни звичного способу життя, а й зачіпає найважливіші відносини людського існування. Деякі автори вказують на те, що професійна переорієнтація і зміна професійної стежки – це соціальна дія, завжди пов'язана з певним психологічним станом особистості, що має ті чи інші психологічні наслідки. Оптимальною є ситуація, коли особистість у процесі професійної переорієнтації знаходить своє покликання й успішно адаптується до знову обраної професії. Але якщо людина продовжує пошук досить довго або пошук не дає позитивних результатів, це є чинником, який зумовлює розвиток незадоволеності собою, професією, життям у цілому [6]. У цьому випадку зачіпається ціннісно-смилова сфера особистості, оскільки саме цінностями і смислами людина керується у процесі вибору оволодіння новою професією. Якщо людина не досить мобільна, то зміна професії може супроводжуватися періодом безробіття [6].

Когнітивний компонент професійної мобільності особистості – це система знань про себе, трансформована в «образ Я», що включає у себе комплекс обґрунтованих і необґрунтованих переконань про себе. Показники когнітивного компонента – міра реалістичності, різноманітність і широта її уявлень, форма вираження судження про себе (може бути проблематична, а може бути категорична). На думку Л. М. Мітіної, в у когнітивному компоненті, необхідно розрізняти «процес самопізнання і результат – систему знань про себе, трансформовану в «образ Я» [5]. Когнітивний компонент професійної мобільності, як було встановлено вище, включає у себе: самооцінку, усвідомлення особистістю своїх сильних і слабких сторін, усвідомлення необхідності змінюватися.

Інтегрально-особистісний компонент у структурі професійної мобільності представлений: рисами особистості, які сприяють успішній адаптації до умов, що змінюються, прийняттям на себе відповідальності за наслідки змін (інтернальність / екстернальність), ціннісними орієнтаціями та змістовними життєвими

орієнтаціями і т. д. Риса особистості – це те, що обумовлює постійні, стійкі, типові для різноманітних рівнозначних ситуацій особливості нашої поведінки, це – життєво важлива складова нашої «особистісної структури».

Можна припустити, що в загальному випадку екстернальний локус-контроль формує орієнтацію на стан, а інтернальний – орієнтацію на результат. У зв'язку з цим важливо і те, що локус-контроль проявляється як характеристика загальної активності особистості, яка, на думку К. О. Абульханової-Славської, має дві складові: рівень ініціативи і рівень відповідальності [1].

Ціннісні та смисложиттєві орієнтації є найважливішим компонентом структури особистості. Коли людина свідомо чи вимушено повинна бути професійно мобільною, то відбувається зміна у її структурі ціннісних орієнтацій: на перший план виходять цінності загальнолюдського характеру, цінності-буття, притаманні самоактуалізованим особистостям; індивідуалістичні цінності (високі запити, незалежність, тверда воля); конформістські цінності (старанність, самоконтроль, відповідальність); альтруїстичні цінності (терпимість, чуйність, широта поглядів); цінності самоствердження (високі запити, незалежність, непримиренність, сміливість, тверда воля).

Смисложиттєві орієнтації, як і будь-які психічні утворення, мають свою динаміку. У процесі життя людини смисложиттєві орієнтації змінюються за змістом, емоційною забарвленістю, регуляторному внеску у буття. Динамічність смисложиттєвих орієнтацій простежується на всьому шляху існування людини. Прийняття відповідальності за кожен життєвий вибір дозволяє людині відчувати свою життєву силу.

Особистість, мобільна у професійній діяльності, повинна відрізнятися особливою осмисленістю життя, прагненням до сенсу, що виступає однією з найважливіших потреб людини, задоволення якої, визначається здатністю взяти на себе відповідальність, вірою у власну здатність здійснювати контроль над своєю долею. Ключовим показником наявності особистісного сенсу є осмисленість життя. Осмислення життя визначається як осмисленість минулого, сьогодення і майбутнього, як наявність мети у житті, як переживання індивідом онтологічної значущості життя. Осмислення життя є необхідною і достатньою умовою

розвитку гармонійної людини, безперервно і творчо розвивається особистості, іншими словами, особистості, здатної мобільно реагувати на зміни зовнішнього світу.

Отже, проблематика формування професійної мобільності, розглядається у психології з позиції особистості. Психологічним механізмом професійної мобільності виступає механізм соціальної адаптації, що дає змогу людині управляти ресурсами суб'єктності і професійної поведінки. Людині з високим рівнем професійної мобільності мають бути притаманні такі психологічні якості: гармонійний мотиваційний профіль, однорідність професійних переваг, спрямованість до професійного розвитку, відповідальність. Володіючи такими якостями професійно мобільний фахівець добре уявлятиме, яких результатів він може досягти, зважившись на зміну професії чи місця роботи. Водночас, мобільність особистості є творчим процесом, що створює нові системи цінностей, нове в образі «Я» людини, і впливає на процес створення нового суспільства і суспільних відносин. Умовою формування професійної мобільності є активність, яка виникає як результат вияву потреб, інтересів, переконань і виражає значення для особистості тих чи інших об'єктів, явищ. Отже, професійна мобільність – це процес зміни інтересів працівника й акт прийняття рішення про зміну місця роботи чи професії, це – більш-менш стійка властивість особистості, підготовленість чи здатність її до зміни виду професійної діяльності. В експериментальному плані доцільно вивчати: поведінковий компонент (зміна професії), когнітивний компонент (усвідомлення необхідності зміни професії та можливих шляхів реалізації цього рішення), інтегрально-особистісний компонент (уміння оцінювати ситуацію, що склалася, й оцінювати свої можливості, рішучість, наполегливість, самовладання, самостійність, ініціативність, уміння взяти на себе відповідальність) з урахуванням специфіки професійного середовища. Змістовими характеристиками сформованості / несформованості професійної мобільності можуть виступати наступні показники (див. рис. 2).

Висновки. Отже, на нашу думку, проблема соціально-психологічних складових професійної мобільності є важливою у плані як теоретичного осмислення, так й емпіричного дослідження професійної мобільності як наукового феномену.

Рис. 2. Змістові характеристики сформованості / несформованості професійної мобільності особистості

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская – М. : Мысль, 1991. – 301 с.
2. Вірна Ж. П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога: дис. ... доктора психол. наук : 19.00.01 / Вірна Жанна Петрівна. – К., 2004. – 414 с.
3. Дворецкая Ю. Ю. Личностные особенности специалистов с разным уровнем профессиональной мобильности / Ю. Ю. Дворецкая // Человек. Сообщество. Управление : взгляд молодого исследователя. – Краснодар, 2007. – С. 117–142.
4. Климова С. Г. Социальная идентификация в условиях общественных перемен / С. Г. Климова // Человек. – 1995. – № 3. – С. 26–35.

5. Митина Л. М. Психология профессионального развития учителя : дис... докт. психол. наук : 19.00.07 / Лариса Максимовна Митина. – М., 1995. – 408 с.
6. Пілецька Л. С. Соціально-психологічні основи професійної мобільності особистості: автореф. дис.... докт. психолог. наук : 19.00.05 – соціальна психологія, психологія соціальної роботи. / Л. С. Пілецька ; Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – Київ, 2014. – 40 с.
7. Хакімова Н. Р. Профессиональное самоопределение личности и психологические условия его реализации в ситуации смены профессиональной деятельности: дис. канд. ... психол. наук / Н. Р. Хакімова. – Кемерово, 2005. – 179 с.

Spysoк vykorystanyh dzherel

1. Abul'hanova-Slavskaja K. A. Strategija zhizni / K. A. Abul'hanova-Slavskaja – M. : Mysl', 1991. – 301 s.
2. Virna Zh. P. Motivacijno-smislova reguljacija u profesionalizaciji psihologa: dis. ... doktora psihol. nauk : 19.00.01 / Virna Zhanna Petrivna. – K., 2004. – 414 s.
3. Dvoreckaja Ju. Ju. Lichnostnye osobennosti specialistov s raznym urovnem professional'noj mobil'nosti / Ju. Ju. Dvoreckaja // Chelovek. Soobshhestvo. Upravlenie : vzgljad molodogo issledovatelja. – Krasnodar, 2007. – S. 117–142.
4. Klimova S. G. Social'naja identifikacija v uslovijah obshhestvennyh perehen / S. G. Klimova // Chelovek. – 1995. – № 3. – S. 26–35.
5. Mitina L. M. Psihologija professional'nogo razvitija uchitelja : dis... dokt. psihol. nauk : 19.00.07 / Larisa Maksimovna Mitina. – M., 1995. – 408 s.
6. Pilec'ka L. S. Social'no-psihologichni osnovi profesijnoi mobil'nosti osobistosti: avtoref. dis.... dokt. psiholog. nauk : 19.00.05 – social'na psihologija, psihologija social'noi roboti. / L. S. Pilec'ka ; Institut psihologii imeni G. S. Kostjuka NAPN Ukraini. – Kiiiv, 2014. – 40 s.
7. Hakimova N. R. Professional'noe samoopredelenie lichnosti i psihologicheskie uslovija ego realizacii v situacii smeny professional'noj dejatel'nosti: dis. kand. ... psihol. nauk / N. R. Hakimova. – Kemerovo, 2005. – 179 s.

ПИЛЕЦКАЯ Л. С.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ СОСТАВЛЯЮЩИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ МОБИЛЬНОСТИ ЛИЧНОСТИ

В статье рассмотрено профессиональную мобильность личность как интегративное свойство специалист, внутренний потенциал личности. Определены социально-психологические основы профессиональной мобильности личности: наличие противоречий профессионального развития, стремление к внутренней свободе и творческой активности, реализация индивидуально-психологического потенциала, достижение акме профессиональной карьеры. Выделены наиболее значимые компоненты профессиональной мобильности: поведенческий компонент (смена профессии), когнитивный компонент (осознание необходимости смены профессии и возможных путей реализации данного решения), интегрально- личностный компонент (умение оценивать ситуацию и свои возможности,

решимость, настойчивость, самообладание, самостоятельность, инициативность, умение принять на себя ответственность).
Ключевые слова: личность, профессиональная мобильность, структурные составляющие профессиональной мобильности, поведенческий компонент, когнитивный компонент, личностно-интегративный компонент, этапы становления профессиональной мобильности, профессиональная карьера, противоречия развития, личностный потенциал.

PILETSKA L. S.

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL COMPONENTS OF PROFESSIONAL MOBILITY PERSONALITY

The personality's professional mobility as an integrative quality of a specialist and internal (motivational and intellectual and volitional) potential of the personality are considered in this article. Social and psychological basis of the personality's professional mobility, which are contradictions of the professional development, the striving for inner freedom and creative activity, the realization of individual and psychological potential, the acme achievement of the professional career are determined. The author isolated the most important components of the professional mobility: behavioral component (the change of profession), cognitive component (the awareness of the need to change profession, and possible ways to implement this decision), integrally – personal component (the ability to assess the situation and evaluate his or her abilities, resoluteness, perseverance, self-control, independence, initiative, the ability to take responsibility). On the basis of generalizations which were done the author concludes that the problem of the personality's professional mobility formation in psychology is viewed from the standpoint of the personality. The psychological aspect of the personality's professional mobility regards this phenomenon as a mechanism of social adaptation that enables a person to manage the resources of subjectivity and professional behavior. At the same time, personality's mobility is a creative process that creates new systems of values, in the form of the person's new «I» and affects the process of new society formation and social relations. The conditions of the professional mobility formation is the activity that appears as a result of needs expression, interests and beliefs and expresses the importance of certain objects and phenomena for the personality.

Keywords: personality, professional mobility, structural components of professional mobility, behavioral component, cognitive component, personal and integrative component, stages of professional mobility incipience, professional career, development contradictions, personal potential.

Стаття надійшла до редколегії 04.02.2015 року.